Flammehav: Et oljelager står i brann etter å ha blitt truffet av israelske luftangrep i den iranske hovedstaden Teheran 15. juni.

FOTO: ARASH KHAMOOSHI / THE NEW YORK TIMES / NTB

Atomtrusselen som ble eksplosiv

Både Israel og Iran kommuniserer med to tunger om atomprogrammene sine. Til slutt førte Irans uklarhet om kjernefysiske våpen landet ut i krig.

Av **Pål Velo**

Det var flere tegn til at noe var i gjære kvelden før fredag den 13. juni. «Pentagon Pizza-indeksen», en konto i sosiale medier som måler frekvensen av bestillinger i strøket rundt USAs militære hovedkvarter, skjøt blant annet i været – et kjent signal om at en større aksjon er på vei. Få timer etter at pizzaeskene var tømt blant ansatte som jobbet overtid hos USAs forsvarsdepartement, innledet Israel sitt hittil mest omfattende angrep på Iran.

Målet var kjernefysiske anlegg, ledende kjernefysikere, landets luftvern og øverste militære ledelse. Minst 224 sivile iranere er så langt drept, ifølge myndighetene, mens iranske hevnangrep per nå har drept 24 israelere i og rundt Tel Aviv og Haifa.

I skrivende stund har den israelske hæren utstedt evakueringsordre til Teherans nær ti millioner innbyggere. Donald Trump krever Irans «ubetingede overgivelse»: Torsdag morgen meldte The Wall Street Journal at presidenten har godkjent en amerikansk angrepsplan dersom Iran ikke legger ned atomprogrammet sitt.

Flere eksperter tror krigen vil splitte Irans prodemokratiske bevegelse, nå som tusener legger på flukt fra hovedstaden, og at angrepet fra vest vil gjøre iranere mer avhengig av regimet til snart 86 år gamle ayatolla Khamenei.

Khosro Isfahani deler ikke den frykten. Iranere flest er tydelige på at dette er det forhatte regimets krig, ikke deres, mener forskeren ved National Union for Democracy in Iran (NUFDI), en USA-basert organisasjon som representerer iransk-amerikanske miljøer og jobber for en amerikansk utenrikspolitikk basert på demokrati og menneskerettigheter.

Irans vrangforestilling var at Trump er dum.

Khosro Isfahani, forsker ved National Union for Democracy in Iran

– Folk er redde, selvfølgelig. Alle som har råd eller mulighet, flykter fra hovedstaden, sier Isfahani.

– Men folk hjelper hverandre, de tilbyr skyss ut av byen og husly til trengende på egne Telegram-kanaler. Folk tar selv grep i en stat der man er godt vant til at styresmaktene ikke stiller opp for befolkningen.

I over ti år jobbet Isfahani som journalist i sin

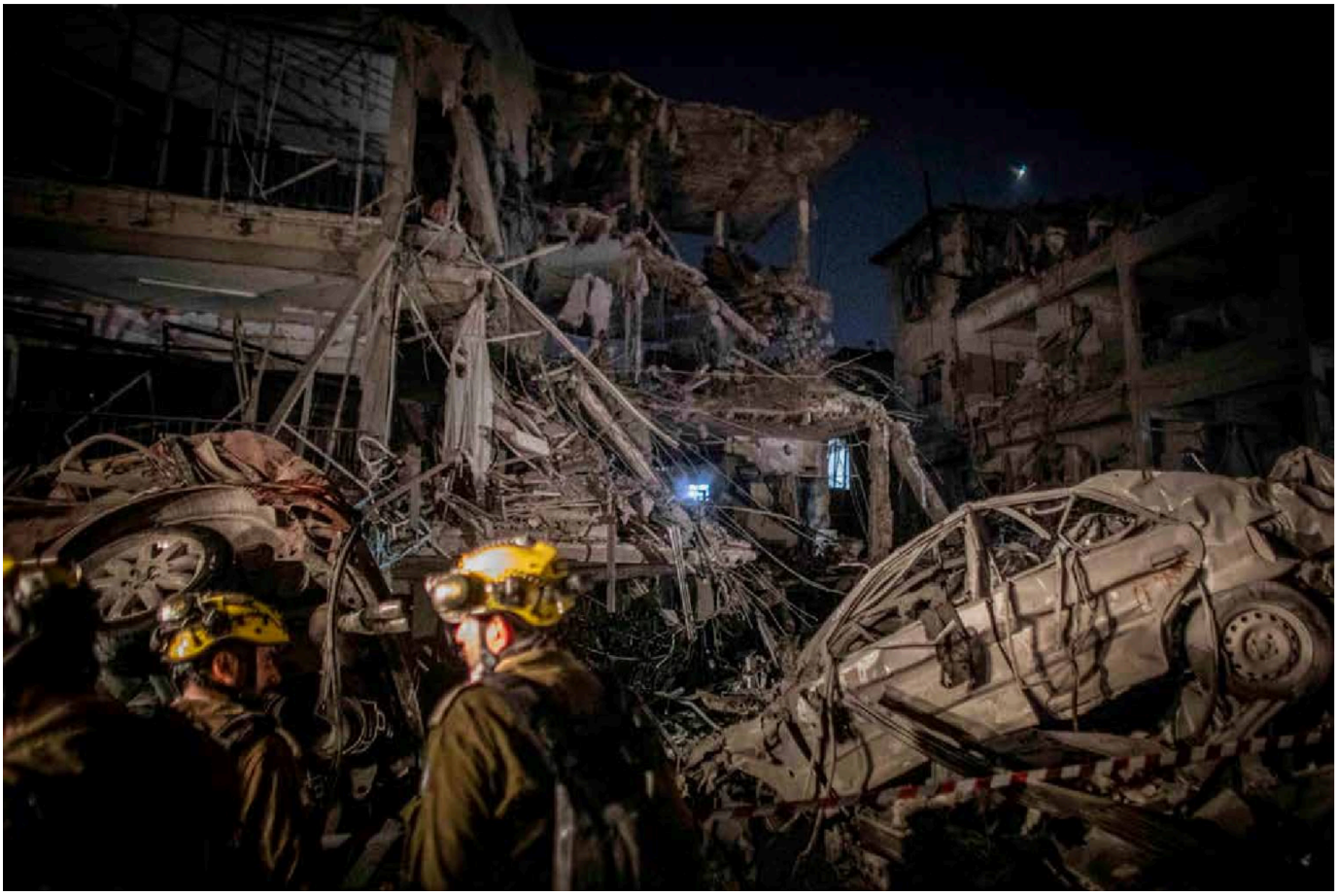

Knust: Israelske soldater fra hjemmefrontkommandoen står ved en bygning som ble truffet i et iransk ballistisk missilangrep i byen Ramat Gan like ved Tel Aviv 14. juni. FOTO: EYAL WARSHAVSKY / SOPA IMAGES VIA ZUMA PRESS / NTB

hjemby Teheran, der han dokumenterte regimets overgrep mot egen befolkning for internasjonale medier, menneskerettsorganisasjoner og FN. I 2021 forlot han Iran til fordel for BBC Monitoring, en tjeneste innen den britiske kringkasteren som overvåker og analyserer globale nyhetsmedier, før han reiste videre til USA.

– Budskapet fra folk er at Israel ikke er vår fiende, vår fiende er her. De frykter Den islamske republikken, og dens eventyrpolitikk som har trukket Iran og Midtøsten inn i en ny krise, mer enn selve krigen.

«Ingen troverdig sivil bruk»

«Eventyrpolitikken» Isfahani referer til, er den Islamske republikkens tre strategiske søyler for avskrekking, som alle har ført til økt ustabilitet og regionale maktkamper i Midtøsten. Den første søylen er militær og økonomisk støtte til militsgrupper i Libanon, Jemen, Irak og Gaza, og til Syrias Assad-regime, som kollapset tidligere i år. Den andre er Irans ballistiske missiler, som nå brukes mot Israel. Og søyle nummer tre er landets svært omstridte atomprogram, som Netanyahu siden tidlig 1990-tall har hevdet bare var måneder eller år unna et faktisk våpen.

Nylig erklærte Det internasjonale atomenergibyrået (IAEA) at Iran for første gang på 20 år bryter sine forpliktelser i ikkespredningsavtalen (NPT) og landets såkalte *safeguards*-avtale. Konklusjonen bygget primært på tre ting: IAEA bekrefter at Iran har skjult kjernefysisk materiale, at landet har unngått inspeksjoner, og at de er den eneste staten i verden uten atomvåpen som produserer anriket uran til 60 prosent, som

Skjult: Da USA fikk vite at Norge hadde solgt tungtvann til Israels atomprogram på slutten av 1950-tallet, ba norske myndigheter amerikanerne holde det hemmelig. Her ses det israelske atomkraftverket utenfor Dimona i Negev-ørkenen i 1986.

klassifiseres som nivået «like under våpengrad».

I sin beretning til IAEAs styre den 9. juni kunne direktør Rafael Grossi ikke lenger bekrefte at Irans atomvåpenprogram utelukkende var ment for fredelige formål. Tvert imot har anrikningsgraden ingen «troverdig sivil bruk», sa Grossi.

Det er sannsynlig at dette ble et påskudd for Netanyahu til å gjenta sitt årtier-lange mantra om at et iransk atomvåpen bare var måneder unna – og rettferdiggjøre sitt «forebyggende angrep» den 13. juni, ifølge Ludovica Castelli. Hun er stipendiat ved Universitetet i Leicester, tilknyttet universitets *Third Nuclear Age*-prosjekt, og har Midtøstens atom-historie som sitt spesialfelt.

– Men det er viktig å understreke at IAEA utga en teknisk rapport om avtalebrudd, ikke en analyse av hvor nær Iran er å produsere atomvåpen, sier hun.

Med en anrikningsgrad på 60 prosent er den såkalte *breakout*-tiden – altså hvor raskt tilgjengelig råmateriale kan omdannes til et våpen – kort. Og Iran har i mange år vært regnet som en såkalt terskelstat, altså et land med teknologi og kompetanse til å utvikle atomvåpen – uten at de så langt hverken har produsert dem eller erklære det som et uttalt mål.

«Hva skal til for å lage en bil? Du trenger et chassis, en motor, hjul og en girkasse. Hvis du spør meg om vi har bygget girkassen og motoren, er svaret mitt ja», sa den tidligere lederen av Irans atomprogram, Ali Akbar Salehi, tidligere i år, ifølge magasinet Foreign Affairs.

Debatten om «uker», «måneder» eller →

FOTO: ODED BALILTY / AP / NTB

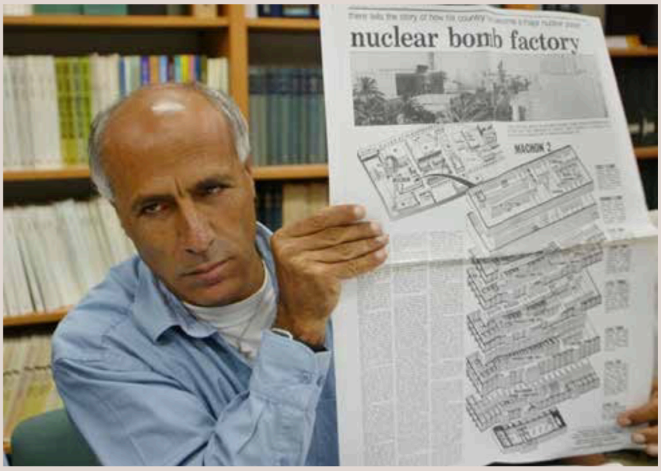

Varsler: Atomtekniker Mordechai Vanunu avslørte i 1986 detaljer om Israels hemmelige atomvåpenprogram til den britiske avisen The Sunday Times. Han satt 18 år i fengsel for landsforræderi, flere av dem i isolasjon.

FOTO: LUCAS JACKSON / REUTERS / NTB

Rød linje: Israel statsminister Benjamin Netanyahu fremstiller Irans atomfare i sin tale til FNs generalforsamling i 2012.

ISRAELS ATOM-HISTORIE

- Israel begynte å utforske muligheten for å utvikle atomvåpen, delvis som svar på den arabiske trusselen, tidlig på 1950-tallet. Dimona-reaktoren i Negev-ørkenen ble bygget med støtte fra Frankrike, og landet startet å anrike plutonium i hemmelighet.
- NRK Brennpunkt avslørte i 2001 at Norge var sterkt delaktig i Israels atomvåpenprogram, og gikk mye lenger enn å bare eksportere tungtvann.
- Israel har aldri bekreftet eller avkreftet at landet har atomvåpen, men anslås å ha rundt 90 stridshoder. Strategien om kjernefysisk tvetydighet («amimut») gjør at landet står utenfor ikkespredningsavtalen (NPT).
- Israel har ikke testet atomvåpen åpent, men bruker sin uoffisielle kapasitet som strategisk avskrekking mot fiender i regionen.
- Israel har i flere tiår jobbet for å forhindre at Iran utvikler atomvåpen. Det har skjedd gjennom sabotasje, attentater og militæraksjoner.

«år» er derfor ikke det mest vesentlige, ifølge Castelli. Spørsmålet er om ayatolla Khamenei, som har siste ord i Irans utenrikspolitikk, bestemmer seg for å vri om nøkkelen og starte bilen.

– Før Israels angrep, altså uten at vi vet hvor krigen nå vil ta oss, var økt anrikning i tråd med Irans tiår-lange atompolitiske sikringsstrategi, sier Castelli.

Strategien består av selve *våpenpotensialet*. Det fungerer som et signal om både styrke og avskrekking overfor USA og Israel, men også som et forhandlingskort i de diplomatiske samtalene om en ny atomavtale. Av Irans sikkerhetspolitiske søyler er det nemlig kun atomprogrammet regimet har vært villig til å forhandle om – med håp om å kunne lette på de omfattende sanksjonene landet har vært utsatt for, fortsetter Castelli.

«Forbløffende feiltagelse»

Den forrige atomavtalen fra 2015 førte til nettopp slike lettelser. Prosessen rundt avtalen ble innledet av EU allerede rundt årtusenskiftet, men i ettertid er den blitt stående som en av de største utenrikspolitiske seirene til USAs daværende president Barack Obama.

Med avtalen var Iran forpliktet til å blant annet holde anrikningen av uran på maksimalt 3,67 prosent. De måtte tillate omfattende inspeksjoner fra IAEA og gjøre undergrunns-anlegget Fordow til et forskningssenter. Selv om brorparten av USAs sanksjoner mot Iran er begrunnet i terror-støtte og menneskerettighetsbrudd, gjorde avtalen det mulig å lette på de atomrelaterte sanksjonene, som også var de mest tyngende.

Israel og deler av Det republikanske partiet i USA motsatte seg atomavtalen, som Netanyahu kalte en «forbløffende historisk feiltagelse». Det iranske regimet brukte denne motstanden som et argument for at Irans politiske fraksjoner – også de mest konservative – burde støtte opp om innholdet, ifølge en rapport fra EUs daværende utenrikskomité.

Hassan Rouhani, som var Irans president fra 2013 til 2021, fortalte samtidig både iranere og omverdenen at avtalen var i tråd med landets religiøse forpliktelser, og at den overholdt Khameneis fatwa – en juridisk vurdering av islamsk lov – mot atomvåpen.

Men det har aldri eksistert noen slik formalisert fatwa, sier forsker Khosro Isfahani. Han påpeker, i likhet med atomhistoriker Castelli, at Iran alltid har hatt strategisk tvetydighet som atompolitikkens sentrale element.

– Regimet vet hvor sårbart systemet er for israelsk og amerikansk etterretning, noe også krigen nå viser. USA og Israel vet hva iranske toppgeneraler spiser til middag. Om det ble tatt en formell beslutning om å utvikle atomvåpen, ville angrepet komme umiddelbart, sier Isfahani.

Trump trakk USA ut av atomavtalen i 2018, delvis etter sterkt israelsk press og for å viske ut alle utenrikspolitiske spor fra Obama, ifølge Castelli. I perioden fra avtalen kollapset til i dag minner Irans atompolitikk om et persisk ordtak som sier at «dette er ikke et hus du kan slippe unna med å fise i,» sier Isfahani.

Med andre ord: å øke anrikningsgraden var Irans beskjed til Trump om at regimet ikke vil la seg presse til hva som helst i løpet av forhandlingene som pågikk i vår. Regimets håp var i stedet å «lure» Trump inn i en tilnærmet lik avtale som den Obama signerte i 2015.

– De ville beholde alt, altså muligheten for å anrike uran, missilprogrammet og stedfortrederne. Deres vrangforestilling var at Trump er dum, men de skjønte samtidig at han er mindre kompromissvillig enn sine forgjengere, sier Isfahani.

– I løpet av det siste året er Irans stedfortreder-militser nærmest utslettet. Missilene viser seg lite effektive. Da gjenstår atomprogrammet, der regimet nektet å komme med noen reelle innrømmelser overfor USA. Og det har brakt oss dit vi er i dag.

Ingen er glade for at Israel har atomvåpen, og ingen vil bli lykkeligere av at ni andre land plutselig får dem.

Ludovica Castelli, forsker ved Universitetet i Leicester

Israel vil ikke gi seg

Israels motstand mot atom-diplomati med Iran handler om at en avtale kun forsinker, men ikke stanser, landets atomvåpenambisjoner, forklarer Farhad Rezaei. Den Ottowa-baserte forskeren, som har skrevet flere bøker om Irans utenrikspolitikk og atomprogram, er ansatt i amerikanske The Philos Project, en organisasjon med et uttalt mål om å få kristne til å «stå sammen med Israel» og motvirke forfølgelsen av kristne i Midtøsten.

Israels angrep på Iran brøt med oppfatningen om at bare USA er sterke nok til å ødelegge Irans atomprogram med sine bunkerknusende bomber, særlig mot hovedanlegget Fordow.

Anlegget er inntil videre ikke angrepet, men Rezeai tror ikke Israel vil gi seg før Irans atomprogram er knust en gang for alle. Ved å «ta ut» Khameneis innerste krets, er det mulig at å avvikle atomprogrammet er regimets eneste mulighet til å redde seg selv.

– Det er mulig at Israel på veien svekker det iranske regimet i en sånn grad at det faller sammen, sier Rezeai.

– Men skulle Khameneis styre overleve dette, er landet i et økonomisk uføre og den militære toppledelsen borte. Å gjenopplive atomprogrammet da vil trolig være umulig.

Strategisk tvetydighet

Totalødeleggelser i Gaza og flerfrontskrig i Libanon, Syria og Iran, fører også til økt debatt om Israels egen atomvåpenpolitikk, sier historiker Castelli ved universitetet i Leicester.

Israels atomvåpen omtales gjerne som en åpen hemmelighet: Eksperter anslår at landet har mellom 90 og 200 atomstridshoder. Israels strategi – kjent som *amimut*, hebraisk for uklarhet – gjør at landet siden 1960-tallet aldri har hverken bekreftet eller avkreftet våpnenes eksistens.

Tvetydigheten har medført at landet ikke er del av ikkespredningsavtalen, unngår krav fra USA om å signere og slipper inspeksjoner fra IAEA – på en måte som har bidratt til å svekke atombyråets troverdighet, ifølge Castelli.

– Fordi alle vet at Israel er en atomvåpenstat, fungerer strategien som avskrekking, sier historikeren.

– Men det interessante er hvor effektivt det er. Strålingsfare gjør bruken av disse våpnene uaktuelt i landets egne nærområder, og de forhindrer heller ikke rakettangrep fra hverken Jemen, Gaza eller Iran. Har da Israels atomvåpen lenger noen verdi?

Ifølge Rezeai The Philos Project har Israels atomvåpen hatt en klar verdi tidligere, men også han mener Midtøsten ser annerledes ut i dag. Det mest sannsynlige er likevel at Israels atomvåpenpolitikk forblir uendret, mener Rezaei. Skulle landet slå ut Irans atomprogram, og dermed bli regionens eneste atommakt, bekymrer det han ikke.

– Også jeg tilhører dem som bærer på en drøm om at disse våpnene ikke finnes. Men den store forskjellen er at Israel aldri har truet andre land med atomvåpen, du vil ikke engang høre en politiker omtale disse våpnene, sier Rezeai.

– De har fungert som en slags siste skanse mot en eventuell eksistensiell trussel, og oppleves ikke som en regional trussel, mener han.

Det står i sterk kontrast til Irans atom-tvetydighet, som anses som en trussel i nær sagt hele Midtøsten, ifølge Castelli.

Dype følelser

Enkelte har hevdet at land som Tyrkia og Saudi-Arabia vil følge etter dersom Iran får atomvåpen. En slik simplistisk tenkning om et regionalt atomkappløp vil Castelli advare mot.

– Slike resonnementer ser bort fra Midtøstens komplekse sikkerhetsdynamikk, og ulike lands økonomiske hensyn og innenrikspolitiske forhold. Det handler på ingen måte bare om hva naboen din gjør, sier hun.

– Ingen er glade for at Israel har atomvåpen, og ingen vil bli lykkeligere av at ni andre land plutselig får dem.

I 2015 var Saudi-Arabia og Gulf-statene sterkt misfornøyde med Irans atomavtale, men det skyldtes i stor grad at avtalen ble inngått med verdens stormakter og ikke var forankret blant land i regionen. Stemningen snudde da de så at avtalen var effektiv og reduserte faren for krig. Derfor er det også misnøye med Israels angrep på Iran fordi det gjør diplomati vanskelig, ifølge Castelli.

Iran har allerede nektet å fortsette noen form for atom-forhandlinger med USA så lenge Israels «barbariske» angrep fortsetter, ifølge utenriksminister Abbas Araghchi. Trump, derimot, har sagt at forhandlingsbordet er den eneste måten å redde stumpene «av det som en gang var kjent som Det iranske imperiet». Fredag denne uken møtes flere av EUs utenriksministre med Iran for samtaler om garantier for fredelige atom-formål, i koordinasjon med USA, skriver nyhetsbyrået Reuters.

Catelli trekker frem De forente arabiske emirater som en gullstandard-modell for atomkraft i Midtøsten. Landet har fire sørkoreansk-bygget reaktorer, ingen anrikning av uran på egen hånd og et svært velregulert sivilt atomprogram. Men USAs nåværende krav om «null anrikning», er vanskelig å svelge for Iran, mener hun.

Landet har investert enorme ressurser i atomprogrammet, som har røtter tilbake til 1950-tallet. Iran har vært utsatt for omfattende sanksjoner og opp mot 20 kjernefysikere er blitt drept siden 2007, ifølge flere medier. Retten til egen anrikning av uran er tillatt i henhold til ikkespredningsavtalen, så lenge det er til sivilt bruk. Derfor handler Irans atomprogram også om dype følelser knyttet til nasjonal suverenitet, legitimitet og uavhengighet, sier Castelli.

Overskrift

Ingen vet hvor lenge krigen vil vare, eller hvilke ringvirkninger den kan få. Gitt dette usikre bakteppet ser Khosro Isfahani for seg tre mulige scenarioer for fremtiden. Det ene, som han selv omtaler som rent vås og fantasier, er at reformistiske krefter i Iran tar makten gjennom et kupp mot ayatolla Khamenei – og på magisk vis inngår en atomavtale USA kan akseptere.

Det andre er at regimet svekkes i så stor grad at det faller, og at Irans prodemokratiske krefter kan overvinne både hæren og den mektige Revolusjonsgarden, som både er en sterk militær kraft, men også styrer store deler av landets økonomi.

– Det iranske regimet har først og fremst vist seg svært brutal mot sin egen befolkning, og styres av en mann som helt seriøst tror at gud snakker gjennom ham, sier Isfahani.

Hans største frykt er et tredje scenario, der regimet overlever de israelske angrepene – og lar straffen gå ut over deres politiske motstandere i Iran.

– Stemmer i regimet minner nå folk om at sommeren 1988 kan gjenta seg. Da ble tusenvis av politiske fanger massakrert og kastet i massegraver, sier den tidligere journalisten.

– Det smerter meg å ikke være til stede i hjemlandet mitt når vi nå står ved et mulig vendepunkt. Teheran er byen jeg har vokst opp i, og der jeg har hatt mine beste øyeblikk i livet. Jeg velger å beholde håpet om at krigen vil bane vei for et mer liberalt Iran, og at soldatene for en gangs skyld vil velge å stille seg på folkets side, sier Isfahani.

– Men det er håp mot håp. Vi vet hva disse folkene er villige til å gjøre for å bevare grepet om landets rikdom. ■

pv@morgenbladet.no

FOTO: AP / NTB

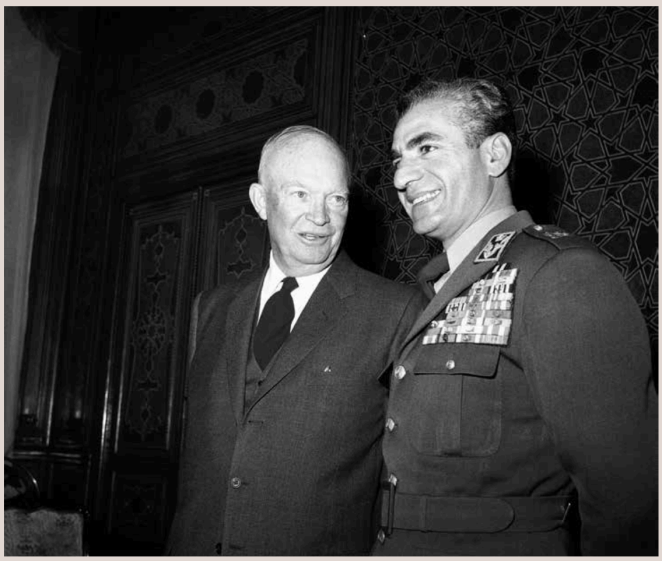

Ved oppstarten: USAs president Dwight D. Eisenhower og sjah Mohammed Reza Pahlavi av Iran i 1959. De var i sentrale i oppstarten av Irans atomprogram. Sjahens sønn, Reza Pahlavi II, bor i USA og har støtte i enkelte iranske eksilmiljøer, spesielt i Los Angeles.

FOTO: HANDOUT / IRANIAN PRESIDENCY / AFP / NTB

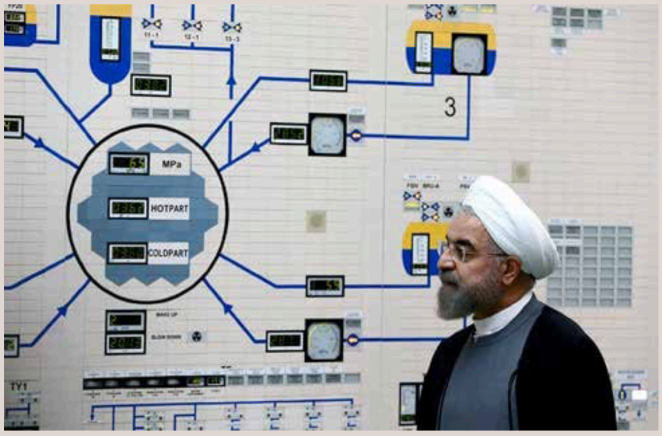

Lyse tider: Tidligere president Hassan Rouhani på besøk i havnebyen Bushehr, Irans første atomkraftverk, i 2015 – året da landets atomavtale med verdens stormakter ble inngått.

IRANS ATOM-HISTORIE

- Det sivile atomprogrammet startet under sjah Mohammad Reza Pahlavi, med hjelp fra USA, på 1950-tallet, som del av president Dwight D. Eisenhowers «Atomer for fred» – initiativ.
- Etter den islamske revolusjonen i 1979 ble programmet satt på pause, men gjenopptatt som en del av forsvarsstrategien da Irak angrep landet året etter.
- Avsløringer om skjulte anlegg i Natanz og Arak tidlig på 2000-tallet førte til mistanke om militære atomambisjoner og FN-sanksjoner.
- I 2015 inngikk Iran atomavtalen kjent som JCPOA med Tyskland og de fem faste medlemmene av FNs sikkerhetsråd (USA, Storbritannia, Frankrike, Russland og Kina). Iran forpliktet seg til lav anrikning og omfattende inspeksjoner i bytte mot færre økonomiske sanksjoner.
- Etter at Donald Trump trakk USA ut av JCPOA i 2018, har Iran økt anrikningen og begrenset samarbeidet med IAEA. Det har forsterket frykten for et mulig atomvåpenprogram.